

סוגיה ח: תענית יחיד (4): דין המקבל תענית ביום שאין מתענים בו

רקע

סוגייתנו עוסקת בדין אדם הנודר תענית במועד האסור בתענית, האם נדרו דוחה את המועד, או שהמועד מבטל את נדרו.

כדי להבין את הדיון בסוגיה נקדים הקדמה קצרה בהלכות נדרים. יש הבדל יסודי בין נדר לבין שבועה. שבועה חלה על הגברא, ונדר חל על החפצא. בשבועה אדם אומר: "שבועה שאעשה כך וכך" או "שבועה שלא אעשה כך וכך", בנדר אדם אומר: "חפץ זה אסור עלי כקרבן". מהות השבועה, התחייבות של האדם לעשות פעולה מסוימת, מהות הנדר, שחפץ מסוים מהווה לנודר חפץ של איסור. בין נדר לשבועה מספר הבדלים המוסברים על פי הבחנה זו:

א. נדר שלא לקיים מצוה חל, שבועה שלא לקיים מצוה בטלה. הנודר "כל המצות שבעולם אסורות עלי", נדרו חל ואסור באכילת מצה בפסח. הנשבע "שלא אוכל מצה", נדרו בטל, וחייב באכילת מצה בפסח. שבועה איסור גברא, ואדם אינו יכול להשבע שלא לקיים מצוה שהוא מושבע עליה מהר סיני, נדר איסור חפצא, והחפץ נאמר אף במקום מצוה.

ב. נדר חל על נדר ושבועה אינה חלה על שבועה. השבועה הראשונה אוסרת על אדם לעשות את המעשה, והשבועה השניה אינה חלה, נדר איסור חפצא, ואין מניעה שהחפץ יאסר בשני איסורים.

ג. נדר חל רק על דבר שיש בו ממש, שבועה חלה גם על דבר שאין בו ממש. קבלת תענית היא סוג של נדר, וכפי שנדר חל על דבר מצוה, כך תענית אמורה לחול על דבר מצוה. מפשטות הגמ' משמע שכבוד המועדים מבטל את חלות התענית. הראשונים נחלקו בדין זה ובהסברו.

[נבאר את המושג "פתח" המובא בראשונים על הסוגיה. הנודר נדר ורוצה להתירו הולך לחכם, והחכם מחפש "פתח" להתיר את נדרו. עיקרו של ה"פתח", שהנודר מתחרט על נדרו, ואילו היה חושב בשעת נדרו על מצבו העכשווי לא היה נודר. לדוגמא: אדם נדר להתענות שני וחמישי במשך כל השנה, ופורים חל באחד מימים אלו. שואלו החכם: האם היית נודר לו ידעת שפורים חל בימים אלו, אם אומר שלא היה נודר, החכם מתיר את נדרו.]

מקורות

- א. י.י: "תניא נמי הכי כשהתחילו היחידים להתענות... הכתובין במגילת תענית"
- יב. "אימת מקביל ליה... תבטל גזרתנו את נדרו"

טו: "אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים... וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת"
 יח: "אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו'... הלכה מתענה ומשלים"
 ב. תוס' יב. ד"ה ואם, יח: ד"ה הלכה
 ג. רי"ף ב: באלפס, "תניא נמי הכי יחידים מתענים שני וחמישי ושני... ואם התחילו אין מפסיקין"
 ר"ן ד"ה גמ', אלא
 רמב"ן הל' נדרים כב: באלפס, "גרסינן בפרק מאימתי... האי לוקה מכת מרדות מדרבנן הוא"
 ריטב"א נדרים כב: באלפס [סו. בהוצאת מוסד הרב קוק] ד"ה גרסינן במסכת תענית
 רמב"ם הל' תעניות פ"א הל' ז, ט
 הל' נדרים פ"ג ה"ט
 ד. שו"ע סי' תקע ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ד-ה, יד]
 סי' תקעב סע' ב-ג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ד, ו]

רמב"ן הל' נדרים כב: באלפס

גרסינן בפרק מאימתי מזכירין, תניא להן כל איניש דאתי עלוי מן קדמת דנא ייסר כיצד יחיד שקבל עליו תעניות שני וחמישי ושני של כל השנה כולה ופגעו בו ימים טובים הכתובים במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו תדחה גזרתנו מפני נדרו ואם גזרתנו קודמת לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו איכא מאן דפריש דאף על גב דנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות וימים טובים ושבתות נמי צריכין פתח אפילו הכי בימים אלו של דבריהם עשו בהן חיזוק יותר משל תורה. ואיכא מאן דפריש ידחה נדרו שילך אל חכם ופותח לו בכך כשם שפותחין בימים טובים ובשבתות. והאי פירושא בתרא פירושא דמסתבר הוא אלא מהו חזינן למקצת רבנותא דאמרי דהאי נדר דהכא לאו נדר ממש הוא דאפקיה בלשון הרי עלי אלא קבלת תענית בעלמא הוא וקבלת תענית לא חמירא כנדרים ממש למיעקר ימים טובים ואפילו דמגילת תענית כדאמרינן התם גבי לוח אדם תעניתו פורע וכי נדר הוא דלא סגי דלא משלם וכו' לאידך דלישנא דקאמר לא יהא אלא נדר דמכל מקום נדר גמור לא הוי הילכך תדחה קבלתו מפני גזרתנו.

ירושלמי נדר להתענות ונמצאו ימים טובים ושבתות לוקה ואינו צריך היתר חכם נדר להתענות ונמצא יום טוב של מגילת תענית רב חזקיה ורבי יודן תרוייהו מורין רבי ירמיה בשם רב חייה בר אבא חדא אמר מתענה ואינו משלים וחד אמר לוקה ואינו צריך היתר חכם והאי לוקה מכת מרדות מדרבנן הוא.

ריטב"א נדרים כב: באלפס ד"ה גרסי'

גרסינן במסכת תעניות פרק מאימתי מזכירין תניא להם כל איניש די איתאי עלוהי מן קדמת דנא ייסר. פירוש גבי ימים טובים הכתובים במגילת תענית איתנייה, שאותם ימים טובים שתקנו חכמים, הם אסורין בהספד ובתענית, וקאמר שאם יש על שום אדם קבלת תענית מן קדמת דנא יאסר באכילה ובשתיה כדמפרש ואזיל. כיצד יחיד שקבל עליו תענית כל השנה כלה ופגעו בו ימים טובים הכתובים במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו. פירוש שכבר היה מקובל עליו תענית יום

זה קודם שגזרו עליו חכמים שיהא יום טוב, והיינו מאותם שהיו בדור ההוא. תדחה גזרתנו מפני נדרו. שאין כח בגזרת חכמים לבטל נדר שהיה מקובל עליו מקודם לכן. ואם גזרתנו קודמת לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. כלומר שאם אחר שגזרו חכמים אותם ימים טובים קבל עליו להתענות, אף על פי שקבל עליו קדם שיגיע אותו היום טוב, לא יאסר בתעניתה. ומסתברא דטעמא דמילתא משום דקימא לן לזה אדם תעניתו פורע, ואפילו כשקבל עליו יום ידוע, כדמוכח בפרק יציאות שבת, מההוא עובדא דרב דעבדו ליה עגלא תלתאה ולא אכל ואמר בתעניתא יתיבנא, א"ל לוזפיה מר וליפרע דהא אמר רב לזה אדם תעניתו פורע א"ל בתענית חלום יתיבנא, ואם איתא דכשקבל עליו יום ידוע אסור ללוותו, מאי האי דאמרי ליה ולוזפיה מר וליפרע, דילמא יום ידוע היה מקובל עליו, אלא ודאי אפילו במקבל, דהא דרב אפילו במקבל יום ידוע הוא. וטעמא דמילתא משום דקבלת תענית אינו נדר איסור, ולא ידות נדרים לאסור עליו מאכל ומשתה באותו יום, אלא צערא הוא דקביל עליה לעשות מצות תשובה באותו יום, ואין במשמע שיהא זה [אלא] נדרי הקדש גם כן לעשות זה באותו יום עצמו אם יוכל או ביום אחר, ואפילו לעשות הנאה לחביריו מחליפו ביום אחר, כדאמרינן ליה ולוזפיה מר וליפרעי כדי שנשמח עמך, ואי לא דהוה תענית חלום הוה עביד דליכא קפידא בהכי, ודמיא קצת למאי דאמרינן גבי סלע זו לצדקה עד שלא באת ליד גבאי מותר לשנותה, דלא קפידא באותו סלע יתר מסלע אחרת ורשאי ללוותה לפי שעה וליתן אחרת במקומה, הכא נמי לא שניא.

והיינו דאמרי עלה במסכת תענית בטעמא דמילתא וכי נדר הוא, ובלישנא בתרא אמרינן לא יהא אלא נדר, כלומר אפילו היה נדר מצינן לו היתר, כל שכן זה שאינו נדר, כלומר נדר איסור אבל ודאי נדר הקדש הוא. והשתא היינו טעמא דתניא בהא ברייתא שאם גזרת חכמים קודמת לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתם, ואלו היה נדרי איסור ממש, והא קיימא לן דנדרים חלין אפילו על שבתות וימים טובים כדאיתא לעיל, ודין הוא דנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות לבטל מצות עשה או לקיים [משום דהוי איסור חפצא, וליכא למימר דטעמא] משום דחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, אלא ודאי כל בנדר גמור כשם שחל נדר על שבתות כל שכן שהוא חל על ימים טובים של דבריהם, אלא דהכא משום לא הוי נדר גמור דאפילו לדבר הרשות רשאי ללוותו, [כל שכן] הוא שילווה אותו מפני מצות חכמים דהיינו ימים טובים של דבריהם, ואשכחן בירושלמי נדר להתענות ונמצא ימים טובים של מגילה, רבי חזקיה ורבי יודן, תרווייהו אמרינן רבי ירמיה בשם רבי אבא, חד אמר מתענה ואינו משלים, וחרנא אמר לוקה ואינו צריך היתר חכמים. כלומר שאוכל בו ביום בלא היתר חכם, שאינו נדר אלא קבלת תענית בעלמא, אלא שלוקה מכת מרדות של דבריהם מפני שהוציא בפיו קבלה לשוא. וכן אמר במקבל להתענות ביום טוב ושבת שלוקה מכת מרדות ואוכל ושותה. והא דלקי, כשקבל עליו דרך קפידא לאותו יום שאין לו תשלומין, ואפילו הכי ידחה נדרו מפניהם. מיהו היינו ביחיד, אבל צבור שגזרו תענית על הצרות ופגעו בהן ימים טובים של מגילה תענית אין מפסיקין, שאין כח בתקנה זו לעקור תענית שגזרו צבור, והרי זה נכון, מפי מורי נר"ו.

הסבר הסוגיה

“תניא נמי הכי כשהתחילו היחידים להתענות מתענין שני וחמישי ושני ומפסיקין בראשי חדשים ובימים טובים הכתובין במגילת תענית”.

[ברייטא י.]

הברייטא אומרת שיחידים המתענים תעניות גשמים מפסיקים תעניותיהם בראשי חודשים ובימים הכתובים במגילת תענית. במשנה בפרק שני [טו:] נאמר: “אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין”. הברייטא אינה מחלקת בין מקרה שהתחילו להתענות לפני המועד ובין מקרה שלא התחילו להתענות לפני המועד, ובכל מקרה מפסיקים במועד, המשנה מחלקת בין שני המקרים, ואומרת שאם התחילו להתענות לפני המועד אין מפסיקים במועד. מפרש הרי”ף [ב: באלפס], שהברייטא עוסקת ביחיד, והמשנה עוסקת בצבור, אין מפסיקים בראשי חדשים, חנוכה ופורים תענית ציבור, אבל מפסיקים תענית יחיד [עין ריטב”א (י. ד”ה תנ”ה יחידים) הדן אם הרי”ף מתכוון לתענית ציבור, שאין בזמננו, או אף לציבור המקבל על עצמו תענית יחיד].

ניתן לתרץ את הסתירה בין המשנה לברייטא בדרך אחרת. הברייטא עוסקת באנשים שבאים לשאול מתי להתענות, ועונים להם שאין לקבל תענית במועד, המשנה עוסקת במקרה שכבר קיבלו תענית במועד. משני המקורות יחד יוצא, שאין לקבל תענית במועד, אבל אם קיבלו, חייב התענית מתגבר על החיוב לכבד את המועד, ומתענים במועד. יכול להיות שהרי”ף אינו מתרץ כך כיוון שלדעתו גם המשנה דנה האם לקבל תענית בראשי חודשים, והיא אומרת שניתן לקבל בהם סדרת תעניות שהתחילה לפניהם.

דיון בדינו של אדם הנודר להתענות במועד עולה מברייטא במגילת תענית [גמ’ יב.] האומרת: “כל איניש דייטי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי [ושני] של כל השנה כולה ואירעו בו ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתו יבטל נדרו את גזרתו ואם גזרתו קודמת לנדרו תבטל גזרתו את נדרו”. רש”י [ד”ה קודם גזרתו] ורוב הראשונים [מפורש בריטב”א (נדרים כב: באלפס ד”ה גרסי’). כך עולה גם מהרי”ף (ב: באלפס), רמב”ן (נדרים כב: באלפס), ורא”ש (נדרים פ”ט סי’ ה)] מפרשים, שימים טובים הכתובים במגילת תענית מבטלים את חובת התענית, ורק תעניות שהתקבלו בזמן בית שני לפני שתיקנו חכמים ימים אלו מבטלות אותם. המאירי [ד”ה שמועה] מביא שהרבה חכמים מפרשים, שהנודר ימים רבים ואחד מהם נופל על ימים הכתובים במגילת תענית – התענית דוחה את המועד, כשמתחיל לנדר ביום הכתוב במגילת תענית – המועד המתחיל בלילה דוחה את התענית המתחילה רק ביום. לפי רוב הראשונים כבוד המועד מבטל את התענית, לפי פירוש המאירי, כבוד המועד וחובת התענית שקולים, והקודם כרונולוגית דוחה את חברו.

הראשונים מקשים מדוע כבוד המועד דוחה את התענית, והרי חובת תענית מדין נדר, ומפורש במשנה [נדרים סו.] שהנודר להצטער בשבת נדרו חל, וניתן לפתוח לו פתח בכבוד שבת.

הרמב"ן [הל' נדרים כב: באלפס] מביא שלושה תירוצים לקושיה זו:

א. ראש חודש וימים הנזכרים במגילת תענית מבטלים את התענית, שבתות וימים טובים אינם מבטלים את התענית. מעיקר הדין הנודר להתענות בשבת ובימים טובים חייב להתענות, שהרי נדר חל אפילו כשהוא מבטל מצוה, אבל במועדים מדרבנן חכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר מדין תורה, וביטלו את חלות התענית.

ב. אין חילוק בין מועדים מדרבנן לבין מועדים מהתורה, ותענית חלה בשניהם. דברי הברייתא "ידחה נדרו מחמת גזרתנו" מתכוונים לומר, שצריך ללכת לחכם שימצא פתח להתיר את נדרו [נשים לב: הסבר זה זהה להסבר שהובא לעיל בברייתא בדף י'. הברייתות אינן עוסקות בעימות בין תענית לנדר, אלא קובעת שאסור להתענות במועדים, כיוון שהנדר חל הוא צריך ללכת לחכם שיתיר את נדרו].

ג. נדר חל אפילו כשהוא מבטל דבר מצוה, קבלת תענית אינה נדר, ולכן כשהיא סותרת מצוה היא מתבטלת.

התירוצים השלישי מובא בראשונים בשלושה ניסוחים שונים, ניסוחים משמעותיים מאוד להבנת דין קבלת תענית:

א. הרמב"ן [שם. כך מפרש גם הראב"ד (הל' נדרים פ"ג ה"ט)] מפרש: "דהכא לאו נדר ממש הוא דאפקיה בלשון הרי עלי אלא קבלת תענית בעלמא הוא וקבלת תענית לא חמירא כנדרים ממש למיעקר ימים טובים". הרמב"ן סובר שיש תענית שחלה מדין נדר, והיא חלה אף במועדים, ויש תענית שאינה חלה מדין נדר, ועליה נאמר שהיא מתבטלת מחמת המועד. האומר "הרי עלי תענית בשבת", נדר תענית, ומתענה אפילו בשבת, האומר "אני מקבל על עצמי תענית למחר", אינו נדר אלא "קבלת תענית בעלמא", וכבוד המועד דוחהו.

נראה להסביר את דברי הרמב"ן, שכיוון שחלות תענית תלויה בקבלה, המקבל תענית אינו מתכוון לנדר, אלא להגדיר את הצום שיצום למחרת כתענית. בשביל לקבל נדר חייב להשתמש בלשון "הרי עלי" שזה לשון נדר [עיי' מגן אברהם (סי' תקע ס"ב) המפרש שהאומר: "הריני נודר להתענות" אינו לשון נדר, ורק אם אומר: "הרי עלי אכילת יום פלוני קונם", הוי נדר החל בשבת. לפי פירושו שיטת הרמב"ן זהה לשיטת הר"ן].

ב. הריטב"א [נדרים כב: באלפס ד"ה גרסין], לשיטתו, סובר שקבלת תענית אינה נדרי איסור אלא נדרי הקדש. מסביר הריטב"א, שנדרי איסור חלים על חפצא, ולא ניתן לשנותם, אבל נדרי הקדש אינם חלים על חפצא, וניתן "ללוות ולפרוע" – להחליף את יום התענית ביום אחר. כבוד המועד מחייב אותו להתענות יום אחר במקום המועד.

ג. הר"ן [ב: באלפס ד"ה אלא. שיטה זו מפורשת יותר בנמוקי יוסף נדרים כב. באלפס (בסוף העמוד)] מפרש, שכיוון שנדרים חלים על חפצא, נדרי מצוה אינם נדרים מהתורה, ורק מדרבנן חייבים לקיימם. חכמים קבעו שנדרים אלו אינם דוחים מצוות, וכבוד המועד מבטל את התענית.

הרמב"ם [הל' נדרים פ"ג ה"ט] פוסק: "הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, שהנדרים חלים על דברי מצוה כמו שבארנו, וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל

ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכפורים הרי זה חייב לצום ואין צריך לומר ראש חדש, פגע בו חנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו הואיל ואיסור הצום בהם מדברי סופרים הרי הן צריכין חזוק וידחה נדרו מפני גזירת חכמים". מפורש ברמב"ם שדין תענית כדין נדר הדוחה דבר מצוה. תענית אינה דוחה את חנוכה ופורים, שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר מדבר תורה.

בהלכות תענית [פ"א הל' ו-ט] פוסק הרמב"ם: "אין גוזרין תענית על הצבור לא בשבתות ולא בימים טובים... וכן אין גוזרין תענית בתחלה בראשי חדשים, או בחנוכה ופורים או בחולו של מועד, ואם התחילו להתענות על הצרה אפילו יום אחד ופגע בהן יום מאלו מתענין ומשלימין היום בתענית... כשם שהצבור מתענים על צרתן כך היחיד מתענה על צרתו... ולא יתענה בשבתות ולא במועדות ולא בראשי חדשים ולא בחנוכה ופורים".

הרמב"ם פוסק שאין גוזרים תענית על הציבור בשבת, אבל אם התחילו להתענות אפילו יום אחד לפני השבת, מתענים בשבת. לגבי תענית יחיד, הרמב"ם אינו מחלק בין להתחיל להתענות בשבת לבין להמשיך תעניות שהתחילו לפני שבת, משמע שבכל מקרה אין מתענים תענית יחיד בשבת.

מקשה הבית יוסף [ס' תיח סע' ג ד"ה וכתב הרב המגיד], מדוע אפילו התחילו לפני שבת אין מתענים בשבת, והרי הרמב"ם פסק בהלכות נדרים, שנודר תענית מתענה בשבת. מתרץ הבית יוסף, שהרמב"ם מאמץ את חילוק הרמב"ן בין אומר הרי עלי תענית, לבין קבלת תענית בעלמא. בהלכות נדרים מדובר שקיבל תענית כנדר, והיא דוחה את השבת, בהלכות תענית מדובר, שקיבל תענית בעלמא, והיא אינה דוחה את השבת.

כמדומני, שהחילוק בין "הרי עלי תענית" לבין "קבלת תענית בעלמא" אינו מוזכר ברמב"ם, וניתן להסביר את הרמב"ם בדרך אחרת. בהלכות נדרים הרמב"ם דן האם תענית שנודרים להתענות בשבת חלה, והוא פוסק שכן. בהלכות תעניות הרמב"ם דן האם מותר להתענות בשבת, והוא פוסק שמותר להתענות בשבת נדרי ציבור שהתחילו לפני שבת, ואסור להתענות נדרי יחיד אפילו התחילו לפני שבת. כשאדם נדר להתענות מספר ימים והגיעה שבת, הוא חייב ללכת לחכם שיתיר לו נדרו [הרמב"ם אינו מזכיר את החובה להשאל על נדרו, כיוון שמקומו בהלכות נדרים].

סיכום

סוגייתנו עוסקת בעימות בין החיוב להתענות תענית שקיבל על עצמו לבין החיוב לכבד את המועדות. מסוגייתנו ניתן ללמוד על מהות דין קבלת תענית.

רוב הראשונים סוברים שכל המועדות, אפילו הכתובים במגילת תענית, דוחים את חיוב התענית, הם נחלקו בהבנת חיוב תענית, ולאור הבנתם הם מסבירים מדוע התענית נדחת. הרמב"ם סובר שתענית מהוה נדר גמור, שחל אפילו בשבת ובימים טובים. במגילת תענית נאמר שהתענית אינה חלה בימים הכתובים במגילה, כיוון שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. הרמב"ם סובר שאסור ליחיד להתענות בשבת, והנודר תענית חייב להשאל על נדרו.

הרמב"ן סובר, שניתן לקבל תענית בנדר וניתן לקבל תענית ללא נדר. תענית שקיבלו אותו כנדר מהוה נדר גמור, שדוחה ימים טובים, הברייתא במגילת תענית עוסקת בתעניות שלא קיבלו אותן כנדר, והן נדחות מפני הימים המוזכרים במגילה.

הריטב"א סובר שתענית אינה נדרי איסור אלא נדרי הקדש, וניתן ללוות את התענית ולפרוע אותה אחר המועד.

הר"ן והנמוקי יוסף סוברים, שמהתורה רק נדר החל על החפץ מוגדר כנדר, ולכן אין חיוב מהתורה לקיים נדרי תענית, כשם שאין חיוב מהתורה לקיים נדרי מצוה. נדרים אלו חלים רק מדרבנן, וחכמים הפקיעו את התענית כשנודרה במועדים.

הלכה

השו"ע [סי' תקע סע' א] פוסק כתירוץ השלישי של הרמב"ן, שתענית שקיבלו אותה בלשון קבלת תענית בטלה בכל המועדים, ואין צריך התרה, אם קיבלה בלשון נדר התענית חלה וצריך התרה. הוא מביא את שיטת הרמב"ם, שחנוכה ופורים אינם צריכים התרה אפילו כשמקבלם בלשון נדר.

השו"ע [סי' תקעב סע' ב] פוסק, כמפורש במשנה ובגמ', שאין לגזור תענית על הציבור בראשי חודשים, חנוכה, פורים וחול המועד, ואם התחילו יום אחד לפני המועד אין מפסיקים ומתענים במועדים אלו.